

श्रीकृष्णः शरणं मम ॥

आध्यात्मशास्त्राः मञ्जुके। २ खे.

श्री विश्व-मोहिनी.

रथनार,
कुलचंद अवस्थान शास्त्र,
धाराप्राण, नदीआह.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૬૦૪ યર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વિદ્ય મોહિની

વિષય ૬-૨૭

॥ ॐ ॥

॥ तत् सत् परमात्मने नमः ॥

श्री

विश्व-मोहिनी.

आख्यानः मल्लिके २ ले.

क्षीर सागर मथी मेणव्यां, रत्नो वैद अनुप;
अमृत पायुं देवने, धरी मोहिनी ३५ !

रचयितार,

कवि चित्रकार

कुलचंद्र अवेरदास शाह,

धोरापोण, नडीआह.

प्रकाशक,

आलुभाई कुलचंद्र शाह,

धोरापोण, नडीआह.

किंमत रु. ०-२-०

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીયાર્થ-સંગ્રહ

વિક્રમાર્ક ૧૯૮૧: વૃત્સિંહ ચતુર્દશી: ઇ. સ. ૧૯૨૫.
આવૃત્તિ ૧ લી: પ્રત ૧૦૦૦

આ પુસ્તકના પ્રકાશન ખત્યાદિના સર્વ
હક્ક પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

॥ श्रीकृष्णः शरणं मम ॥

श्री

विश्व--भोलिनी.

—

भगवत्परायण.

यस्माद्विश्वमुदेति यत्र रमते यस्मिन्नुनर्लभ्यते
भासा यस्थ जगद्विभाति सहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः।
शान्तं शाश्वतमक्रियं यमपुनर्भावाय भूतेऽपरम
द्वैत ध्वान्तमपास्य यान्ति कृतिनः प्रस्तौमि तं पूरुषम् ॥

—

જેથી ઉદય પામી વિશ્વ રમતું, જેમાં સમાઈ જતું,
જેના તેજ પ્રતાપથી જગત આ દષ્ટિ થકી લાસતું;
જે છે ઉજ્જવલ શાન્ત શાશ્વત સદા પિઠાર જેમાં નથી,
પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ તે પુરૂષની સ્તુતિ કરું પ્રેમથી.

—

હે પ્રભુ ! તારી કુદરત ન્યારી, સદા પરમહિત કરનારી;
 ધરતી અઠગક ધાન પકાવે, વાદળ વરસાવે વારિ-હે પ્રભુ.
 સૂર્યચન્દ્ર આકાશે તપતા, ઋતુઓ બહુ આવે સારી;
 ગુણનિધિ ! તમારા ગાતાં, હારે અદ્વિતિય મારી-હે પ્રભુ.

પ્રભુની અકલિત માયાનો પાર પામવાને કોણ સમર્થ છે ?
 આ અત્યંત વિસ્તીર્ણ ગગન માર્ગ તરફ દૃષ્ટિ કરે; એમાં પ્રકાશતા
 તારામંડળો. નક્ષત્રમંડળને અવલોકે; પૃથ્વીની પીઠ ઉપર સ્થિર
 થયેલા પર્વતો યુગો, કે અગાધ જળથી ભરેલા મહાસાગરને નીલાળો,
 તમને શું સમજાય છે ?

ઋતુઓ આવે છે અને જાય છે, અવનવા પ્રકારનાં જળ પ્રલ
 ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધું શી રીતે બને છે ? કોણ બનાવે છે ? પ્રભુ.

પ્રભુની આવી પ્રભુતા નજરે નીહાળવા છતાં અને એ કૃપાનિ-
 ધાને બક્ષેલી ગર્ભાશાનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવા છતાં, ઉગડ હેવાના
 જડવાદીઓ મનના અસ્તિત્વમાં શંકા ધરાવતા થયા છે; નાસ્તિક
 અને ઉદ્વેગ યતના ગયા છે, કારણ કે ઇશ્વર એમની આંખોએ
 દેખાતો નથી એ—

પ્રકાશ ઉલૂકની, આંખે નવ દેખાય;
 પોતે આંધળાં, કારણ એ સમજાય !

બુનદો ગાતો અંધ હોવાથી સૂર્યનો પ્રકાશ દેખી શકતાં નથી,
 તેથી કાંઈ જગતમાં સર્વ છે જ નહિ; એમ સિદ્ધ થતું નથી; તેમ

જડવાદીઓ ધર્મની અગાધ શક્તિને અણુતા નથી; અને સર્વ
આત્મોમાં કેવળ પોતાની બુદ્ધિનેજ પ્રમાણભૂત માને છે; પરંતુ:—

ક્યાં મતિ કાચુ કોડિયું ! ક્યાં સાગર ભરપૂર !

ઉદ્વેગવાની આશથી, મંડપા રહે મજૂર !

ક્યાં માપો ગજવેતિયાં ! ક્યાં ઉંચાં આકાશ ?

ભરતાં ભૂંડાં માનવી, અન્તે થશે નિરાશ.

ક્યાં માલીક પ્રદ્માંડનો ! ગુણગણનો ભંડાર !

ક્યાં અકલ્પહીન માનવી, મૂર્ખતાણા સરદાર !

મૂર્ખ માનવીઓને સત્ય સ્વરૂપ ક્યાંથી સજે ? પ્રભુ પોતેજ
શ્રી મુખે વહે છે, કે:—

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।

विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥

દેહથી વિમુક્ત, અથવા દેહમાં નિવાસ કરનાર શબ્દાદિ વિપયોનો
હિપ્તભોગ લેનાર, અથવા, સુખ દુઃખાદિથી યુક્ત રહેનાર જે જીવ,
તેનું સત્સ્વરૂપ મૂઢ જતોને દેખાતું નથી; જેને જ્ઞાનચક્ષુ હોય છે,
તેનેજ તે દેખાય છે; વળી,

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।

यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥

પત્ન કરનારા યોગીઓ પોતાનામાં સ્થિત રહેલા આત્માને જુએ છે અને જે શાસ્ત્રસંસ્કારરહિત તથા અવિચારી હોય છે, તેને પત્નો વડે પણ આત્માનું સ્વરૂપ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી; માટે,

દિશા, કાળ કે માપથી ના મપાયે,
નહિં આદિ, કે અન્ત જેનો જણાયે;
અવિનાશી જે તત્ત્વ છે વિશ્વમાંહે,
નમું શાન્ત તે તેજને હું સદાએ.

જય જય ત્રિભુવન ત્રાતા, જય હરિહર વિધાતા,
આ.....સુર મુનીવર ગુણ ગાતા,
પદ પ્રકંઠ રજ મહાતા—જય જય.
કૃષ્ણાવતાર ધારી, મંદરાચળ તોળ્યો ભારી;
વલોઁચું સસુદ્ર વારિ, અવિચલ મુખદાતા—જય જય.
પૂર્ણાનંદ પૂરણ કામ, પુરોહિતમ પરમધામ;
એકરૂપ અનેક નામ, શાન્તિરસ પાતા—જય જય.

(ધન)

ધન ધન જગન્નાથ જગરાયા, ધન ધન મોહન તારી માયા.

સામ વેદના ગાને, વન ઉપવન જેનાં હરનિશ આને;
એ હિમદ્રુટમાં આવ્યા, મુની દુર્વાસા પ્રવાસને માને.

પરમ તપસ્વી પૂરા, સ્વરૂપ અનુપમ તેજપુંજ બાણે;
દીર્ઘ દષ્ટિ ફેરવતા, બધે દિવ્ય આનંદ ઉરે માણે.

સામવેદના ગાનથી જેનાં ઉપવનો નિરંતર ગાજી રહેલાં છે,
એવા હિમદ્ર પર્વત પ્રદેશમાં દુર્વાસા મુનિ તીર્થપ્રવાસ કરતા હતા.

ઉંચાં ઉંચાં ગિરિશ્રૃંગો કે' હિમે બરેલાં લાસે છે !
સૂર્યતેજ પ્રતિબિમ્બ પ્રભાવે સ્ફટિક સમાન પ્રકાશે છે !
સ્વેદતણા બહુ વળે નિગાળા નગાધિરાજ તણા અંગે,
નિર્મળ ઝરણુ રૂપે અથડાતા નીચે શિલાતલની સંગે;
નૃત્ય કરે એકાન્ત સ્થાનમાં આવી અપ્સરાઓ બાણે,
નુપૂરતણા ઝણકાર નિરંતર પડે પ્રવાસીને કાને.

હિમાલયના પ્રદેશની આવી શોભા નીહાળતા ઉચ્ચ તપસ્વી
દુર્વાસા શરતા શરતા એક અલૌકિક ગુફા સ્થાન આગળ આવી
ચઢ્યા. તે ત્યાં,

એકાન્ત સ્થાનમહિં સુંદરી કોઈ આવી;
વીણાતણા મધુર શબ્દ રહી સુણાવી;
ઉતાવળી ચપલ અંગુલીઓ ચલાવી,
ગાતી મધુરી મધુરા સ્વરને મીલાવી !

આ એકાન્ત સ્થાનમાં એક વિદ્યાધરી બેઠી બેઠી વીણા
બજાવતી હતી. અને પોતાનો મધુર સ્વર વીણાના સ્વરની સાથે
મેળવતો ગાતી હતી. એટલે—

હલા રહ્યા તપસ્વી ત્યાં, મુગ્ધ સંગીતથી થઈ;
વિદ્યાધરી તણી દૃષ્ટિ, એચિંતી તે ભણી ગઈ !

દુર્વાસા પોતે હલા હલા શાન્તિથી શ્રવણ કરે છે, એટલામાં
તે વિદ્યાધરીએ તેમને જોયા, તેથી વીણાવાદ નીચે મૂકીને—

પાસે આવી પગે લાગી, અર્ધચાંદ પૂજા કરી,
મુગ્ધી પુષ્પની માલા, મુનિના કંઠમાં ધરી.

તેણે પૂજન કરીને પોતાની પાસે પડેલા કનકપાત્રમાંથી મુગ્ધી
પુષ્પની માળા લઈ દુર્વાસા મુનિના કંઠમાં પહેરાવી; એટલે—

સિદ્ધ લોક ભણી વળ્યા તપસ્વી શુભાશિષ તેને દહને,
પોતાના તપતેજ પ્રતાપે ત્યાંથી ગંગનમાર્ગે થઈને;
ઐરાવત પર ચઢી માર્ગમાં ઇંદ્ર મળ્યો સામે ત્યાંહિ,
કરવા કંઈ સત્કાર તપસ્વી વિચારતા અંતરમાંહિ !

વિદ્યાધરીને આશીર્વાદ આપીને મુનિ દુર્વાસા પોતાના તપો-
બળથી સિદ્ધલોક ભણી ચાલ્યા; પરંતુ ગંગનમાર્ગમાં થઈને જતાં
ઐરાવત ઉપર આરૂઢ થઈને આવતો ઇંદ્ર સામે મળ્યો, એટલે
તેનો સત્કાર કરવાની ઇચ્છા થઈ; પણ આવા વૈભવવાળા પરાક્રમી
ઇંદ્રનો સત્કાર આ તપસ્વી બ્રાહ્મણ શો કરે ?

રાય રીજે તો આપશે, બહુ મોટી બક્ષીસ;
હેલો હે વરદાન ને, પ્રાણજ્ઞ હે આશિષ !

જેની પાસે જે હોય, તે આપે; રાજ હોય તો ગામ આપે;
દેવતા હોય તો વરદાન આપે; અને બ્રાહ્મણ તો આશીર્વાદ સિવાય
‘બીજું’ શું આપે ? આ તપસ્વી દુર્વાસાએ પશુ ઇંદ્રને આશીર્વાદ
આપ્યો અને પછી—

પુષ્પમાલ કંઠેથી કાઢી મહર્ષિએ અર્પણ કીધી,
ઇંદ્રે ગર્વ કરી કુંભરના કુંભ સ્થળે ભરવી દીધી !

દુર્વાસા મુનિએ પેલી વિદ્યાધરીની આપેલી માળા કંઠમાંથી
કાઢીને ઇંદ્રને આપી, પશુ જેનો કંઠ મણિમૌકિતકની અમૂલ્ય માળાઓથી
વિભૂષિત થઈ રહ્યો છે, તે કંઠમાં આ તપસ્વીની ઉતરેલી પુષ્પમાળા
ને સ્થાન આપવું ઇંદ્રને યોગ્ય લાગ્યું નહિ, એટલે તેણે તે માળા
લામલીજ અરાવતના કુંભસ્થળ ઉપર નાંખી દીધી !

ધનમહથી ધનવાન લોક આંખે નવ દેખે,
કુલના મહથી કુલીન સર્વને હલકા લેખે;
સત્તાનો મહ સામાની કિંમત નવ બાણે,
જ્ઞાનમહે જ્ઞાની પોતાને ઈશ્વર માને !

ધન, યૌવન, સત્તા અને, મહ, વિદ્યા, કુલ, જ્ઞાનનો;
મહિરાથી ભૂઠા દીસે, આ નીચો મહપાનનો.

ક્રોધ કૈવર્ધના મહથી હઠેલા ઇંદ્રે તપસ્વીની આપેલી પુષ્પ-
માળા હાથીના કુંભસ્થળ ઉપર નાંખી દીધી ; અને ત્યાંથી,

મહોન્મત ગજરાજે લઈને પામ્ય તોણે છુંદી નાંખી !

આ અપમાન મુનિ દુર્વાસા નહિ શકયા નજરે સાંખી !

હંદ્રનો અરાવત પણ હંદ્રના જોવાજ ! એટલે ને માળા
જેવી તેના કુંભસ્થળ ઉપર પડી, તેવીજ એકદમ સુંઠ વડે ત્યાંથી
ઉપાડીને તેણે પોતાના પગ નીચે ધાલીને છુંદી નાંખી ?

આથી ઉઘ વપસવી દુર્વાસાને બહુ માડું લાગ્યું અને વહ્નકુટિ
રાખીને બોલ્યા કે:—

“હે સુરપતિ અભિમાની, તે' સ્વાગત નવ લીધું સ્વીકારી;
ત્રણે લોકની સાથે, નાશ પામજો લક્ષ્મી સહુ તારી !”

“હે અભિમાની હંદ્ર ! તારો સત્કાર કરવાને માટે મેં મારા
કાંઈમાંની પુષ્પામાળા કાઢીને તને આપી, છતાં તેને છેક નજીવી ગણીને
તે' આ અરાવતના પગ તજે છુંદાવી મારી, તો હવે જા, ત્રણે લોકની
સાથે તારી રાજ્ય લક્ષ્મી નાશ પામશે.” દુર્વાસાનાં આ વચન સાંભળી-
ને હંદ્ર હસવા લાગ્યો અને અપરાધની ક્ષમા માગવાને બદલે કાંઈ
પણ સ્પૃહા રાખ્યા સિવાય પોતાની હંદ્રપુરી તરફ ચાલ્યો; પરંતુ
ત્યાં તો,

હંદ્રપુરીને ઘેરી લખને દેત્યો કાળો કેવ કરે,
વિધવિધ શસ્ત્ર પ્રયોગ પ્રહારે સુરમંડળના પ્રાણ હરે;
સુરલોકની સુંદરીઓ પણ નાસે છે પોકાર કરી,
હાનવનાં ઠગ પૂઠે લાગ્યાં નથી હીલમાં ક્યા જરી !
હંદ્ર સભાને તોડી ફોડી ઇલાસન વાજ્યું ઉધું !
આખો ધનસાંઘાર લૂટ્યો નવ તણ સરખું રહેવા હીધું !

ઇંદ્ર જ્યાં ઇંદ્રપુરીના દરવાજા પાસે આવ્યો કે ત્યાં તેણે આવી ઉથલપાથલ દીધી. દાનવો નગરમાં પ્રવેશ કરીને ચોમેર ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે; અમરપુરીને ઉગ્ર કરી રહ્યા છે; દેવાંગનાઓ પણ દાનવોના ત્રાસથી ભય પામીને નાસભાગ કરી રહી છે અને સર્વ દેવતાઓ રક્ષણના અભાવે અનાથ જેવા બનીને રૂદનાલાપ કરી રહ્યા છે. આવી સ્થિતિ નીહાળીને તેણે સિંહસભી ગર્જના કરી. અને,

પોતે પ્રવેશ અમરાપુરીમાંહિ ક્રીધો,
આવ્યાં અમુર હજ વાહજ ઘેરી લીધો;
ઉપાડી વજ્ર બહુ તીરજ પ્રહાર ક્રીધો,
ભારી ગદા ઉપર તે સહુ ઝીલી લીધો !
પોતે પરાક્રમી છતાં નવ આશ્ચર્ય કાંઈ !
પામ્યો પરાજય પૂરો ક્ષણ એકમાંહિ;
વાવિળજો સમય આવી ગયોજ માઠો,
ઐરાવતેથી પડતુ મૂકી ઇંદ્ર નાઠો !

ઇંદ્ર જેવો ઇંદ્રપુરીમાં પ્રવેશ કરે છે, કે ચોમેરથી અમુરોએ આવીને તેને ઘેરી લીધો. પોતાના ગયાવને માટે તેણે ધણીય વજ્ર પ્રહાર કર્યા, પણ અમુરો પાછા હડયા નહિ અને અંતે આવો પરાક્રમી હોવા છતાં દાનવોને હાથે પૂર્ણ પરાજય પ્રાપ્તિને ઐરાવત ઉપરથી નીચે ફેલી પડીને નાઠો. આ પ્રમાણે ઇંદ્રને પોતાના અભિમાનનું ફળ તરતજ મળી ગયું. માટે—

મનવા મત કર તું અભિમાન—(૨)

મૂરખ બીજ કડવાં છે મદનાં

સમજ સમજ નાહાન—મનવા
સાગર નીર ખાઈ મહ લોલે
ધર શ્રીધરનું ધ્યાન—મનવા

મહારામા તુલસીદાસજીએ પણ કહ્યું છે, કે—

દયા ધર્મકો મૂલ હે પાપમૂલ અભિમાન ।
તુલસી દયા ન છાંદિયે જવલગ ઘટમૈ પ્રાન ॥

ધર્મનું મૂળ દયા છે; અને અધર્મનું, પાપનું મૂળ અભિમાન છે; માટે,

અભિમાન કહી નવ કરીએ, પરથર ખાંધી કયમ તરીએ ?
થઈ નમ્ર સદાએ ચઢિયે, અભિમાને પાછા પડિયે.
છંદ આવો એશ્વર્યવાળો હોવા છતાં અભિમાનથી પડયો.

હીષા શાપ દુર્વાસાએ જેવો;
દુઃખ પામ્યા ધણું દેવતાઓ.
થયો યજ્ઞ ક્રિયાઓનો નાશ;
દૈત્ય આપી રહ્યા બહુ ત્રાસ.
લોકપાલો બનીને ઉઠાસ;
લેગા થઈ આવ્યા બ્રહ્માની પાસ.

દુર્વાસાના શાપથી છંદસહિત ત્રણે લોક લક્ષ્મીરહિત થઈ ગયા
અને બધી યજ્ઞક્રિયાઓ નાશ પામી, ત્યારે છંદ, વરણ, વાયુ
અને બીજા તમામ દેવતાઓ ભેગા થઈને બ્રહ્માની પાસે આવ્યા:

મુવર્ણ મેરૂનાં શૃંગેમાં બ્રહ્મા બેઠા ધ્યાન ધરે,
 ઈદ્રાઠક દેવો આવી ત્યાં પ્રેમસંહિત પ્રણામ કરે;
 જોઈ છેક નિસ્તેજ સર્વને પ્રજાપતિ મુખથી ઉચરે,
 “ અવિનાશીના શરણ વિના કંઈ અર્થ આપણે નહિં સરે.
 પ્રાણીમાત્રનું પાલન કરવા સત્ત્વ ગુણ સેવે સ્વામી,
 ધૈર્મ કાળ અવતાર ધરે છે યુગયુગમાં અંતર્યામી;
 જોજ પૂર્ણ પરબ્રહ્મ પુરૂષ નારાયણને શરણે જઈએ,
 ભીડભંજનનું ભજન કરી ભયમુક્ત આપણે સૌ થઈએ. ”

મેરૂ પર્વતના શૃંગેમાં જ્યાં બ્રહ્માજી બેઠા તપ કરે છે, ત્યાં
 સર્વ દેવતાઓ આવ્યા અને ભક્તિભાવથી પ્રણામ કરીને દુઃખ નિવે-
 દન કર્યું. દેવતાઓને આટલા બધા દીન બની મગેલા જોઈને
 બ્રહ્માજી બોલ્યા, કે “જે ભગવાન પ્રાણીઓના રક્ષણને માટે સત્ત્વ
 ગુણને સેવે છે, તેજ અવિનાશી પૂર્ણ પુરૂષોત્તમને શરણે આપણે જવું
 જોઈએ. જે પ્રભુ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય કરવા સાથે પોતાની
 ત્રિગુણાત્મક માયાવડે કરીને સમયાનુસાર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, તેજ
 આપણને આ દુઃખમાંથી છોડાવશે, તેજ આપણું કલ્યાણ કરશે. ”

બ્રહ્મા આવું કહી ત્યાંથી, નીકળ્યા સર્વને લઈ;
 અજીત સ્થાનમાં આવી, ઉપાસે પ્રભુને તહિં.

આવું કહીને બ્રહ્મા પોતે સર્વ દેવતાઓને સાથે લઈને
 ભગવાનના અજીત સ્થાનમાં આવ્યા અને ત્યાં વેદવાણી વડે કસીને
 ભગવાનની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા:—

एकस्थं जीवितेशे त्वयि सकलजगत्सारमालोकयामः ।
 श्यामे चक्षुस्तवास्मिन्वपुषि निविशते नालपपुण्यस्य पुंसः ।
 कस्यान्यत्रामृतेऽस्मिन्नतिरिति विपुला दृष्टिरेवामृतं ते
 दैत्यं रित्युच्यमानो मुनिभिरपि हरिः स्नेगरूपोऽवताहः ॥

જેના ક્રોધમહિથી શંભુ, મતિથી પ્રજ્ઞા થયા છે વળી,
 ને જેના જગમાંથી ઇંદ્ર નીપજ્યો, દેવો પ્રસાદે કરી;
 જે છે સત્ય સ્વરૂપ વિશ્વ સહુના, આદિ અનાદિ પ્રભુ,
 એવા શ્રી જગદીશના ચરણમાં, સાદાંગ પ્રેમે નમું.
 જેના મુખથી વેદ વિપ્ર નીકળ્યા, ક્ષત્રી ભુજથી થયા,
 વૈશ્યો સાયજમાંથી, શૂદ્ર ચરણો માંહિથી છે નીસયાં;
 ને વક્ષઃસ્થળમાંથી લક્ષ્મી પ્રકટયાં, જેની વિભૂતિ થકી,
 એવા શ્રી જગદીશના ચરણમાં, વંદુ સદા પ્રેમથી.
 જ્ઞાત્રેન્દ્રિય થકી દ્વિશા, હૃદયથી, છિદ્રો શરીરોત્પ્ત્યાં,
 સ્પર્શે કામ, બુકુટિમાંથી યમ ને, ઓછે પ્રીતિ ઉપજ્યાં;
 સૌના આશ્રયરૂપ એવું નમ તે, નાભિમહિથી થયું,
 એવા શ્રી જગદીશના ચરણમાં, સાદાંગ પ્રેમે નમું.

(પૂન)

જય જય દીનાનાથ દીનજી, જય જય કેશવ કરુણાસિંહુ !

સ્તુતિ વચન સુણી દેવનાં, પ્રકટ થયા ભગવાન;
અતુલમ ક્રન્તિ પ્રકાશતી, કોટી સૂર સમાન !

દેવતાઓનાં સ્તુતિવચનથી પ્રસન્ન થઇને પ્રભુએ ત્યાં પોતાનું
તેજસ્વી રૂપ પ્રકટ કર્યું.

નેત્રો લાલ વિશાળ પદ્મ સરખાં, લાસે અમિથી લય્યાં,
પીળાં તંત્ર સુવર્ણ શાં વસનને, અંગે પ્રભુએ ધર્યાં !
કાને કુંદળ મસ્તકે સુકુટ ને, ઓળખાવિધે,
બાબુબંધમહિં અનેક જડિયાં, રત્નો અમૂલ્યાં હીસે !
કેંડે ધુધરિયાળી શી લટકતી, સોડ કટિ મેખલા !
કંઠે કૌસ્તુભમાલ એવી ગળકે, સંપૂર્ણ સોળે કળા;
તેજસ્વીરૂપ આવું શ્રીહરિતણું દેવો ન દેખી શકયા,
બ્રહ્માને શિવજી વિના સરવનાં નેત્રો મીંચાઈ ગયાં !

પ્રભુનું આવું તેજસ્વીરૂપ જોઇને બ્રહ્મા અને સદાશિવ
સિવાય ખીજ તમામ દેવતાઓનાં નેત્ર અંગળ ગયાં અને જેમ,

હાવાગિથી પીઠિત થયલાં વૃન્દ માતંગ કેરાં,
ગંગાજીનું જળ નીરખતાં થાય છે હૃષ્ણેલાં !
એવી રીતે અસુર ભયથી ત્રાસ પામી ગયેલા,
અર્ધે દેવો જગદીશતણા હથેને ચાન્તિ પામ્યા.

હાવાગિનથી પીડાયલા હાથી જેમ મંઝાજળને જોઈને હર્ષવેલા
બની જાય તેમ દાનવોના ત્રાસથી પીડાતા દેવતાઓ પ્રજાનાં દર્શનથી
પરમ શાન્તિ પામ્યા; પછી પ્રજાના મુખારવિન્દ સાથું જોઈને આત્મા
જોડ્યા:—

“ હે પ્રજા અંતર્યામી, આપ સાક્ષીભૂત સર્વતણુ કહાવો;
દેવ અને આદ્યજાની, ઉન્નતિ કેરો ઉપાય બતાવો. ”

હે અંતર્યામી ! હે દીનાનાથ ! અમે સર્વ લોકપાત્રો જે
શરણુથી આપના ચરણને શરણે આવ્યા છીએ, તે કાંઈ આપનાથી
અબલપણું નથી. આપ સર્વના સાક્ષીભૂત હો, સર્વજ્ઞ હો, આપને સ્પષ્ટ
કહેવાની જરૂર નથી.”

આ પ્રમાણે આત્માદિક દેવતાઓનું કહેવું સાંભળીને તેમના
હૃદયનો મર્મ જાણનારા પ્રજા મેલનાદના સરખી ગંભીર વાણીથી
જોડ્યા, કે—

“કાર્ય સિદ્ધિને કાળે, દેત્ર્યો સાથે સંપ કરો જઈને;
મંથન કરવું આજે, ક્ષીર સાગરનું સૌ લેગા થઈને.”

પ્રજાએ કહ્યું, “ તમે દાનવો સાથે સંપ કરીને સમુદ્રમાંથી
અમૃત ઉત્પન્ન કરવાનો યત્ન કરો; તમામ પ્રકારની ઔષધિઓ ક્ષીર
સાગરમાં નાંખીને, મંદરાચળ પર્વતની સ્વયં બનાવી, વાસુકીનામના
નેતરા વડે સમુદ્રમંથન કરો; તેમાં હું પણ તમને મદદ કરીશ.”

કહી એમ ભગવાન પૂર્ણ પુરુષોત્તમ અંતર્ધાન થયા,
 ઇંદ્રાદિક દેવો પણ ત્યાંથી બહિરાબની પાસ ગયા;
 ચતુર ઇંદ્રે બહિરાબને કહી મુક્તિથી વાત સહુ,
 અમૃતપાનતણી આશાએ અમુરોને પણ રૂચી બહુ.

શ્રી ભગવાનની આગા પ્રભાણે અમુરોની સાથે સંપ કરવા
 સારૂ ઇંદ્રાદિક દેવતાઓ બહિરાબની પાસે આવ્યા; અને સમુદ્રમંથન
 કરીને અમૃત કાઢવાની હકીકત તેમને ચતુરાઇથી કહી સંભળાવી.
 અમૃતનું નામ સાંભળીને દાનવો પણ રાજી રાજી થઇ ગયા; અને
 પછી,

સહુ કસી પરસ્પર સંપ ગર્જના કરતા,
 આવ્યા મંદરાચળ પાસ ફલંગો ભરતા;
 મળી દેવ દાનવો સાથ, ભીડીને બાથ,
 ઉપાડ્યો મેરૂ, ઉપાડ્યો મેરૂ
 મંથન કરવા છે ક્રમ રવૈયા કેરૂ.
 લઈ ચાલ્યા સાગરતીર, સહુ શૂરવીર,
 મહાબલ ધારી, મહાબલ ધારી,
 પણ થોડે દૂર જઈ હિંમત બેઠા હારી;
 થઈ ગયા સર્વ લાચાર, અતિશય ભાર,
 લાગિયો ન્યાંહિ, લાગિયો ન્યાંહિ,
 થાકીને અધવચ મૂક્યો માર્ગની માંહિ.

મહા મહોન્મત દાનવોએ બેગા મળીને આખા મંદરાચળ પર્વ-
તનેજ મૂળમાંથી ઉખાડ્યો અને ત્યાંથી ઉપાડીને મોટી મોટી ગંજીનાં-
ઓ કરતા ક્ષીર સમુદ્રના કીનારા તરફ ચાલ્યા; પરંતુ બાર બહુ હોવાથી
થોડેદૂર જઈને સર્વ થાકી ગયા, એટલે લાચાર થઈને તેને અધવચ્ચ
માર્ગમાંજ નાંખી દીધો. આ પ્રમાણે :

દીઠા સૌને જ્યારે, અધવચ્ચ નિરૂત્સાહી થયલા,
હયાસિન્ધુ પોતે, તરતજ પધાર્યા કરી દયા;
મૂકી દીધા મેરૂ, ગરૂડતણી પીઠે રમતમાં,
ઉડી વેગે આગ્યા, ઉદ્ધિ જલતીરે પલકમાં !

આમ જ્યારે દેવ અને દાનવોને અધવચ્ચ નિરાશ થએલા
જોયા, ત્યારે પ્રભુ પોતે ઓચિંતા ત્યાં પધાર્યા અને મંદરાચળને
ગરૂડની પીઠ ઉપર ઝાડવી એક ક્ષણમાં સાગરને કાઢે લાવીને
મૂકી દીધો.

ઉતારી મેરૂને નીચે, રજા આપી ગરૂડને;
નેતરાંકાજ બોલાવ્યો, પછી વાસુકિ નાગને,

ક્ષીર સાગરના કાંઠા ઉપર મેરૂપર્વતને ઉતારીને પ્રભુએ ગરૂડ
ને રજા આપી; અને પછી નેતરા કાળે વાસુકિનાગને બોલાવ્યો.

અમૃતની આશાએ, વાસુકિ પર્વતને વીંટાયા;
મંથન કરવા કાળે, દેવ દાનવો સહુ તૈયાર થયા.

પોતાને પણ અમૃતમાં ભાગ મળશે, એમ સમજીને વાસુકિનાગ મંદરાચળ પર્વતની આસપાસ વીંટાઈ ગયો, એટલે દેવ અને દાનવો સમુદ્રમંથન કરવાને માટે તૈયાર થઈ ગયા; પણ,

દેવ તરફનો ભાગ પ્રથમ જઈને ઝાડ્યો જગના નાથે,
દાનવ બોલ્યા, “અમે અમંગલ પુરુષ પકડીએ નહિ હાથે;”
પ્રભુએ હસીને પુરુષ ભાગને ગ્રહણ કર્યો મુખને છોડી,
દેવોને મનગમતું દીધું દેવોને પૂછડે બેડી !

પ્રભુએ પ્રથમ વાસુકિનાગના મુખ તરફનો ભાગ પકડ્યો તે દાનવોને ન રૂચ્યું. દાનવો બોલ્યા કે, “આ અમંગળ પૂછડાનો ભાગ તમે ઝાલો અને મોંઢાનો ભાગ અમે પકડીશું,” એટલે પ્રભુએ હસતાં હસતાં મુખનો ભાગ છોડીને પૂછડું પકડ્યું; અને પછી તરતજ

માંડયું વલોણું મહામૂલનું,

અમૃત કાઢવાને કાજ (૨)—માંડયું.

નાંખી ઔષધિઓ બ્રહ્માંડનીરે, સાગર ગોળાની માંદા;
એરૂ રવૈયો વચમાં ફરે, નાગ નેતરૂ નાણાય—માંડયું.
આમાસામી દેવદાનવોરે, વચ્ચે બ્રહ્માંડના નાથ;
લાગ્યો મંદરાચળ ળુઠવા, રહ્યા મથી હાથોહાથ—માંડયું.
કોઈ ના શક્યા બ્યારે ટેકવીરે, જળમાં પેઠા મોરાર;
પીઠે મંદરાચળ તોળિયો, ધરી કચ્છાવતાર—માંડયું.

અભિનવ જલધરસુન્દર ધૃતમન્દર ણ ।
શ્રી મુક્ત ચન્દ્ર ચક્રે જય જયદેવ હરો ।

(ધૂન)

અભિનવ જલધર સુંદર ધૃતમન્દર એ;
શ્રીમુખ ચંદ્ર ચક્રે જયજય દેવ હરે.

જ્યારે મંદરાચળ પર્વત જંગમમાં ફૂલવા લાગ્યો, ત્યારે પ્રભુએ
કાચખાતું સ્વરૂપ ધારણ કરીને તેને પોતાની પીઠ ઉપર લઈ લીધો,
એટલે પાછું—

માંડયુ વલોણું મહામૂલનું.

અમૃત કાઢવાને કાજ (૨) — માંડયુ.

વાસુકિ નાગના શ્વાસથી રે, લાગી અગ્નિની ઝોળ;
અધડકે પ્રહ્લાંડ ગાજી રહ્યાં, વાગી આકાશે ઝોળ !—માંડયુ.
હાનવને દેવ જ્યારે થાકીઆ રે, વળગ્યા સુંદર રથામ.
ચારે ભુલગ્યો દ. સામટી, કરે અફભૂત કામ — માંડયુ.
વિષ હંગાહંગ તે સમેરે, આગ્યાં ઉભરાઈ બહાર;
લોકપાલ સહુ લય પામિયા, કરવા લાગ્યા પોકાર — માંડયુ.

અતુલુજ્જ્વારી શ્રીભગવાને જ્યાં પોતાના ચારે હાથે વાસુકિનાગને પકડીને મંથન કરવા માંડ્યું, કે સમુદ્રમાંથી 'દાક્ષકૃત' નામનું હલ્લુ હલ વિધ ઉપજાયું.

ઉઘડ હળાહળ ઝેર આલ્યું વેગે ઉભરાતું,
જાય આલ્યું જોએર દિશાઓમાં ફેલાતું;
આકુળ વ્યાકુળ બની દેવ દાનવો નાસે,
રક્ષા નહિ કરનાર કોઈ આવીને પાસે.
તીવ્ર વેદના થાય છે, કષ્ટે અંગ પડે કળી;
સ્તુતિ સદાશિવની કરે, લોકપાલ ભેગા મળી.

આ હળાહળ ઝેર સમુદ્રમાંથી ઉભરાઈને દિશાઓમાં ફેલાતું આલ્યું, ઝોટલે તમામ દેવ દાનવો આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યા અને હવે “જો આની શાન્તિનો ઉપાય નહિ થાય તો વલ્લે લોક બળીને ભસ્મ થઈ જશે,” એમ બોલતા સર્વ લોકપાલો સદાશિવની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા;

“જય જય જગદીશ ઇશ શંકર ગુણબાની;
સ્વેત અંગ શીશ ગંગ, લીપટે ગલમ્ભે ભુજંગ,
નન્દીગણુ લિયે સંગ, ગિરિજા ભવાની—જય જય
ઈન્દુમાલ નેત્રજવાલ, સોહો ઉર સુંડમાલ,
હર હર હર શિવદયાલ, સેવકે સુખ દાની—જય જય
દેવનકે રક્ષપાલ, વડવાનલ વિષમજવાલ,
આયે સખ ચરન શરન, સિદ્ધેશ્વર જ્ઞાની—જય જય”

આ પ્રમાણે લોકપાલની પ્રાર્થના શ્રવણ કરતાંની સાથેજ સદાશિવ પોતે કૈલાસમાંથી ત્યાં પધાર્યા; અને

સદાશિવે તો સમાવિયારે વિષ અંજલિની માંદ્ય;
મુખે માંડીને સહુ પી ગયા, ડાઘ ક'ઠે દેખાય — માંડયુ.
ક'ઠે સ્થંભાવીને રાખીયું રે, પડયું નીલકંઠ નામ;
પીતાં ઢળ્યું તે પી ગયા, સર્પ વીંછી તમામ — માંડયુ.

ત્રિલોકની રક્ષા કરવા માટે તમામ હલાહલ વિષને પોતાની હથેલીમાં ભેગું કરીને સદાશિવ પોતે પી ગયા; અને તેને અંદર નહિ ઉતારતાં ગળામાંજ સ્થંભાવી રાખ્યું. એ વિષના પ્રભાવ વડે કરીને તેમના કંઠ ઉપર નીલવર્ણનો ડાઘ રહી ગયો, તેથી પોતે નીલકંઠ કહેવાયા ! અને એ વિષપાન કરતાં કરતાં જે કાંઈ થોડું ઘણું ઢળી ગયું, તે સર્પ અને વીંછી દત્તાત્રિ એરી પ્રાણીઓ પી મર્યાં; વળી એ કાલંકૂટ નામક હલાહલ વિષ એરી પ્રાણીઓ પાસેથી થોડું ઘણું ઉછીનું લઈને ખજા પુરપોએ વાણીમાં અને હૃદયમાં પણ ધારણ કરેલું છે.

दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् ।
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥

એરીલા જીવ જંતુઓનું વિષપાન જરૂરને ત્રાસરૂપ થઈ પડયું; પરંતુ પરાયણરૂની દૃષ્ટિથી ભોળા શત્રુએ કરેલું વિષપાન ત્રિલોકને આશિર્વાદરૂપ થઈ પડયું; અને જેમ,

શુકને ગળાનો કાંઠો બહુ સુશોભિત જણાય છે;
ત્યમ દ્વયરૂપ નીલકાંઠ ભૂષણ શંકુનું વખણાય છે !

મોટાની મોટાઈ તે આનું નામ.

મોટા તે કહેવાય લોગ પોતાનો આપે,
મોટા તે કહેવાય કષ્ટ સામાનાં કાપે;
મોટા તે કહેવાય જીવન પરમાર્થે ગાળે,
મોટા તે કહેવાય સર્વ પ્રાણીને પાળે.

ખીજના મુખ કારણે, જાતે જે દુઃખ વેઠતાં;
તે સાધુ પુરૂષો સદા ત્રિભુવનમાં મોટા થતા !

જગતને દુઃખ પામતું જોઈને સાધુ પુરૂષો હંમેશાં દુઃખી થાયછે
અને તે દુઃખને મટાડવાને માટે પોતાનો આત્મભોગ આપવા પણ
તેયાર થઈ જાય છે. સદાશિવના આ આત્મભોગની સર્વ દેવતાઓ
પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને સાક્ષાત્ ત્રિપુલગવન પોતે પણ બહુ
પ્રસન્ન થયા.

ધન ધન શંકર મોહનાથ,
સંકટ વિકટ હટાને વાલે.
દેસે વહુતસે દાની ધ્યાની
તુમસા ઓર ન કોઈ દાની,

મહિષા ત્રીન લોકને જાની,
હલાહલ વિષ પીને ચાલે-ધન ધન

(ધ્રુવ)

હર હર મહાદેવ શંભુ સદાશિવ મહાદેવ શંભુ.

વિષધારીએ વિષધાન કરી લીધા પછી પાકું સમુદ્ર મંથનનું
કાર્ય શરૂ થયું;

માંડયુ વલોણું મહા મૂલનું,

અમૃત કાઢવાને કાજ (૨) - માંડયુ.

વિષ શમ્યા પછી નીકળી રે, રૂડી કામધેનુ ગાય;

તેને અગ્નિહોત્રી ઋષિઓ, હવિષ્ય કાળે લઈ ગયા - માંડયુ.

વિષ શમી ગયા પછી મંથન કરતાં લામણીજ કામધેનુ ગાય
નીકળી ને હવિષ્યના દામ માટે ઋષિ પ્રાહલ્યો લઈ ગયા; પછી

ત્રીજો તે અંદ્રમા સોહામણો રે, શીતળતાનો જાંડાર; !

શંભુએ સ્થાપ્યો લલાટમાં, જેનો ઉચ્ચ અધિકાર - માંડયુ.

શીતળતાના જાંડારરૂપ અંદ્ર નીચેનાં તેને સદાશિવે પોતાના
લલાટને વિષે સ્થાપ્યો; ત્યાર પછી,

અર્થ ઉચ્ચેઃશ્રવા નામનો રે, આળ્યો ફૂલીને ખઠાર;
બહિરાળ્યો ધમ્મા કરી, બાંધ્યો તેમને દરબાર-માંડયું.

ઉચ્ચેઃશ્રવા નામનો મેલ અથ નીકળ્યો, તે બહિરાળ્યો લીધો;

નીકળ્યો ઐરાવત ડાલતો રે, જેને સુઠો છે સાત;
દેખી દેવેન્દ્ર રાજી થયો, કથું વાહન સાક્ષાત્-માંડયું.

પછી ઐરાવત નામનો સાત સુઠોવાળો હાથી નીકળ્યો, તે
દેવેન્દ્રના ભાગમાં આળ્યો, દેવેન્દ્રનું વાહન બન્યો ;

પૂઠે કૌસ્તુભ મહિ અગકિયો રે, જેની ચોભા અપાર;
વક્ષઃસ્થળ માંહિ ધારણ કર્યો, વૈકુંઠનાથે તે વાર-માંડયું

કૌસ્તુભમાંથી નીકળ્યો તે વૈકુંઠનાથે પોતાના વક્ષઃસ્થળમાં
ધારણ કર્યો :

ત્યાર પછી કલ્પવૃક્ષ પ્રકટિયું રે, જેનું પારિજાત નામ;
દીધું પહોંચાડી દેવ લોકમાં, પૂરે સહુના મનકામ-માંડયું.

પારિજાત વૃક્ષ-નીકળ્યું, તે સ્વર્ગમાં પહોંચાડી દીધું; અને પછી-

રંભાદિ અપ્સરાઓ નીકળી રે, રૂપ રૂપનો અંબાર;
જઈને વસી અમર લોકમાં, સજી સોળે શશુમાર-માંડયું.

પછી જેમણે સોળે શાશ્વતાર ધારણ કર્યા છે એવી અત્યંત સ્વસ્થવાન અપ્સરાઓ નીકળી, તે પણ દેવલોકનાં મન રંજન કરવા સારૂ અમર લોકમાં ચાલી ગઈ. એટલે પછી,

પોતે લક્ષ્મીજી પધારિયાં રે, સાગરમાંથી તત્કાળ;
સુવર્ણ વેલસમાં શોભતાં, દીસે કરમાં વરમાળ-માંડયુ.

હવે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજી પોતે પધાર્યાં, એટલે

ઈંદ્રે અદ્ભુત રતનગડિત સિંહાસન ઉપર પધરાવ્યાં,
સકલ વૃન્દ સરિતાઓનાં નિર્મલ જલકલશ ભરી લાવ્યાં;
પૃથ્વીએ ઔષધિઓ અર્પી વિધવિધ પુષ્પ વસંત ધરે,
વેદ મંત્રથી ઋષિમુનિઓ સહુ વિધિપૂર્વક અભિષેક કરે!

લક્ષ્મીજી જેવાં સમુદ્રમાંથી બહાર આવ્યાં, કે ઈંદ્રે અદ્ભુત સિંહાસન ઉપર તેમને પધરાવ્યાં; સરિતાઓએ સુવર્ણના કળશો ભરી ભરીને પવિત્ર જળ લાવી આપ્યું; પૃથ્વીએ ઔષધિ આપી અને વસંત ઋતુએ ફળપુષ્પાદિ અર્પણ કર્યાં. એટલે તમામ ઋષિઓએ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે લક્ષ્મીજીને અભિષેક કર્યો.

કમલાસન કમલેક્ષણ કમલારિ કિરીટકમલમૃદાદૈઃ ।
નુતપદકમલા કમલદત્તકમલા કરોતુ મે કમલમ્ ॥

ગંધર્વો મંગલગીત ગાવા લાગ્યા, મૃદંગ અને વીણા-વાજંત્ર વાગવા લાગ્યા અને જ્યેષ્ઠતા કર-કમલને વિષે પ્રકૃષ્ટિત કમસો શોભી રહ્યાં છે, એવાં શ્રીલક્ષ્મીજીના મસ્તક ઉપર દિશાના હાથીઓએ સુવર્ણ કલશોવડે કરીને અભિષેક કર્યો; ત્યારપછી—

આપ્યાં પીળાં વસ્ત્ર સાગરે, વૈજયંતી માળા વરણે;
વિશ્વકર્માએ દીધાં આભૂષણ, નાગોએ કુંડલ કર્ણે.

ઋષિ બ્રાહ્મણો વેદના મંત્રોચ્ચાર કરી રહ્યા, સમુદ્રે લક્ષ્મીજીને પીળાં રેશમી વસ્ત્ર આપ્યાં, વરણુદેવે વૈજયંતી માળા આપી, વિશ્વકર્મા પ્રજાપતિએ આભૂષણ આપ્યાં, નાગલોકોએ કુંડળ આપ્યાં અને આ પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન થઇ ગયા પછી—

આભૂષણ અંગે ધરી, લઈ કરમાં વરમાળ;
લાયક વરની શોધમાં, ફરતાં નયન વિશાળ.
યક્ષ અસુર ગંધર્વમાં, દીઠા અતિશય દોષ;
સિદ્ધલોકથી નવ થયો, પણ શ્રીને સંતોષ.

ત્યાં હાજર રહેલા તમામ દેવ દાનવો તરફ દ્રષ્ટિ કરી, પણ કોઈ નજરમાં ન આવ્યો; તેથી વળી શ્રી મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો.

“તપસ્વી દુર્વાસા ઘણા, પણ નવ કોઈ જીતાય;
મૃદુસ્વતિ જ્ઞાની છતાં, સંજદોષ દેખાય.

ઇંદ્ર સમર્થ છતાં પૂરો, પરાધીન સમજાય;
 પરશુરામ પરાક્રમી, પણ નિર્દય કહેવાય.
 શિબિરાજ દાનેશ્વરી, નહિં સુકિતનું નામ;
 બ્રહ્માજી સૃષ્ટિ ધડે, પણ નવ જીવો કામ.
 સનકાદિ ગુણ્યુક્ત પણ, સમાધિમાં રહેનાર;
 માર્કંડેય દીર્ઘાયુષી, રસિક નહિં તણનાર.
 શિવજી મોટા પણ ફરે, જૂતપ્રેતની સાથે;
 મારે લાયક વર ફડો, એકજ વૈકુંઠનાથ ! ”

ભક્તીજી વિચાર કરે છે કે, “દુર્વાસા જેવો તપસ્વી કોઈ નથી,
 પણ ક્રોધ જીતવો બાકી છે; જૃહસ્પતિ જેવું કોઈ યાત્રી નથી, ત્યારે
 તે સંગદોષથી મુક્ત નથી; ઇંદ્ર સમર્થ છતાં પરાધીન છે, પરશુરામ
 પરાક્રમી છે, ત્યારે દીલમાં દયા નથી; શિબિરાજ દાનેશ્વરી છે, પણ
 સુકિતને માટે મન કર્યો નથી; બ્રહ્મા સૃષ્ટિ ધડે છે પણ કામને જીત્યો
 નથી; સનકાદિ ગુણિઓ દોષમુક્ત છે, ત્યારે નિરંતર સમાધિમાંજ
 એસી રહે છે; માર્કંડેય દીર્ઘાયુષી છે, ત્યારે રસિક નથી; મહાદેવજી
 મોટા છે, ત્યારે જૂતપ્રેતની સાથે સ્મશાનમાં પડ્યા રહે છે, તેથી મારે
 લાયકો માત્ર એકલા ઓવૈકુંઠનાથજી છે, માટે એમનેજ વરવું ”
 એટલે તરતજ:-

નિશ્ચય કરી મન સાથે, સમિપમાં આવ્યાં સાગરભાળા;
 કમલાપુત્રિને કહે, કમલાએ પહેરાવી વરમાળા.

(૫૧)

રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ, રમાદમણ જય રાધેશ્યામ,

લલ્લ સહિત હસતાં હરિસાધું જોઈ,
 બોંઠા પડ્યા અસુર સામટી લાજ જોઈ;
 રાખ્યાં અભિચળ કરી ઉરમાં શ્રીનાથે,
 દેવો કરે કુસુમવૃષ્ટિ ઉમંગસાથે !

લક્ષ્મીજીએ નારાયણના કંઠમાં કમલમાલ આરોપી અને
 લલ્લસહિત હસતાં હસતાં હરિના વક્ત્રુઃ સ્થળ સાધું જોયું, એટલે
 દાનવો બોંઠા પડી ગયા. ત્રિલોકનાથે લક્ષ્મીજીને વક્ત્રુઃ સ્થળમાં સ્થાપ્યાં,
 એટલે દેવતાઓએ આજ્ઞાશ્રમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ કરીને ઉમંગથી વધારી
 લીધાં, એટલે પાછું સમુદ્ર મંથનનું કાર્ય આગળ ચાલ્યું :

માંડયુ વલોણું મહામૂલનું,
 અમૃત કાઢવાને કાજ (૨)—માંડયુ.
 વાણી મહિરા નીકળીરે, જાણી અમૃત સમાન;
 અસુરોએ પાન પ્રીતે કર્યું, પડ્યા થઇને બેલાન—માંડયુ

પછી સમુદ્રમાંથી વાણી નામની મહિરા નીકળી, તે અસુરો
એ ધરાતાં સુધી પીધી;

અન્તે ધન્વન્તરી આવિયારે, ત્રિભુવનમાં વિખ્યાત;
અમૃત કળશ લઈ હાથમાં, જાણે વિષ્ણુ સાક્ષાત-માંડયુ.

આખરે સમુદ્રમાંથી એક ભવ્ય પુરુષ હાથમાં અમૃતનો કળશ
સહને નીકળ્યો;

રત્ન કુંડળ ખેડે કાનમાં, સિન્ધુ વાંકડિયા કેશ;
અંગે આભૂષણુ ઓપતાં, એવો અદ્ભૂત વેશ-માંડયુ.
દૈત્યો ઉતાવળા દોડતારે, પહોંચ્યા ધન્વન્તરી પાસ;
હાથમાંથી કળશ ઝૂંટાવિયો, દેવ નાંખે નિઃશ્વાસ-માંડયુ.

અમૃતનો કળશ સહને ધન્વન્તરી જેવા નીકળ્યા, કે દૈત્યો એ-
કદમ પાસે દોડ્યા અને આખો કળસજ તેમના હાથમાંથી ઝૂંટી
લીધો ! એટલે દેવતાઓ છેક નિરાશ થઈ ગયા. જગતમાં પણ એમ
જ ચાલે છે:

નાના મોટા સહુ મળી, મહેનત કરે અથાગ;
નિર્બળ કર્મે રેઠડાં, બળિયાના બે ભાગ !
મધમાખીના શ્રમથકી, મધપૂઠે મધ થાય;
હક વિષુ લોક હરામનું, લૂંટીને લઈ ભય !
ઉંઠર ખોલી દર કરે, ભોગવતા ભુજંગ;

એમ—

દાનવના આ કૃત્યથી, પડયો રંગમાં ભંગ !

આ પ્રમણે સમુદ્રમાંથી ચૌદે રત્ન નીકળ્યાં, પણ જે બધાના સારૂં અમૃત, તે તો દાનવો કાઢી ગયા, એટલે દેવતાઓ દીન વદને પ્રભુના સામું જોઈ રહ્યા !

દીનતા દેખી દેવની, બાહ્યા મુંઢિરશ્યામ;
“ઉપાય હું હમણાં કરું, હૈયે રાખો હામ.
દુરાચારી દાનવતણી, દાનવ હીસે હરામ;
માયાના બગથી થશે, સિદ્ધિ તમારું કામ.”

દેવતાઓને દીન બની ગએલા જોઈને પ્રભુએ તેમને સાનમાં સમજાવી દીધા, અને પછી દુષ્ટ રાક્ષસોને પોતાની અત્યૌકિક માયાનો પ્રભાવ બતાવવાનો નિશ્ચય કર્યો; દાનવોમાં અંદર અંદર કલ્પ ઉત્પન્ન કરાવી દીધો.

હૈયે નાઠા કગશ લઈને, અમૃત કાજ અધીરા થઈને;
લઢવા લાગ્યા માંહોમાંહે, એક બીજને ગાળો ઢઈને.
એક કહે, “હું સૌથી પહેલો,” કે બીજે માર્યો હડસેલો;
ત્રીજો કહે છે, “આ માં બેલો, તને ભાગ મળવાનો છેલ્લો.”
ચોથો વચમાં પડીને આઠો, બોલ્યો, “હેવાને પહોંચાડો;
શું આવી નીચતા દેખાડો ! સૌના ભાગ બરાબર પાડો.”

અમરો! અમૃતનો કળસ લઈને નાહા તો ખરા, પણ સાત
બહેનતાં વઢી પડ્યા; અને એટલામાં—

ધક્કા મુઠ્ઠી કરી આવી, હાનવો જ્યાં રહ્યા વઢી;
માયાવી મોહિની મૂર્તિ, આવીને ત્યાં રહી ખડી !

ભગવાન પોતે માયાની મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કરીને ત્યાં
આવી પહોંચ્યા !

અજબ રૂપ મનમોહનજીને, મોહિનીકા હે લિયા;
મોહિનીકા હે લિયા ખુબ સિંગાર મઝેસે કિયા—અજબ.

(બની) અંચલ અપલ સુહાગન નાર,
પૂરન ખીલ રહી ભેળનકી બહાર;
જેસી અંપાકી કુલ કલિયાં (૨)—અજબ.

ચલત હે કુમકે કુમકતી ચાલ,
ગલે ખીચ હારી મેલનમાલ;
નયનમં અમકે બિજલિયાં (૨)—અજબ.

(ધૂન)

ધન ધન જગન્નાથરાયા, ધન ધન મોહન તારી માયા.

આવું મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવેલાં મનમોહન
જીવેને હાનવો મોહ પામી ગયા:

“ નયનાં મેં જાદુ ડારારે, મોહનને.

પ્રીત તીરછી નજર લર મારારે-મોહનને.

લટકે એસો લાખ ટકેકો,

મટકેકા નહિં મૂલ;

માશુકડી મહાળતમેં સખ દુનિયાહોતીહે ફૂલ-નયનાં.

રૂપાળી સ્ત્રીના તેજમાં સારી દુનિયા અંગમળ જાય, તો પછી
આ તો સાક્ષાત્ ભગવાન પોતેજ દાનવોને મોહ પમાડવા સાર
મોહિની રૂપ ધારણ કરીને આવ્યા છે, એમાં બાકીજ શું હોય ?
એટલે દાનવો તો એકદમ ગિયારા પરવશ થઈને બોલવા લાગ્યા કે,

“ હાંહાંરે જરી ઉભાં રહોને અલગેલી;

ઓ નયન સલુછી, ઓ નાભુક વેલી-હાંહાંરે

હાંહાંરે તમે કયાંથી આવોછો પ્રાણપ્યારી ?

તેજસ્વી મહામૂર્તિ લાગે છે મનોહારી !

ન જાઓ હવે ઝગડો અમારો આમ મે'લી-હાંહાંરે”

દાનવોનાં આવાં વચન સાંભળીને ભગવાન પૂછવા લાગ્યા કે,
“ ઝગડો શાનો ? ” દાનવો કહે છે, “ આ અમૃતપાન કરવાને માટે
અમે સર્વ ભાઈઓ હોવા છતાં વઢી મરીએ છીએ, માટે તું અમને
જોડેથી આવ.”

ભગવાને અભય્યા થઈને પૂછ્યું કે, “અમૃત શાનું?”
 દાનવો કહે છે, “સમુદ્ર મંથન કરતાં આ અમૃતનો કળશ નીકળ્યો
 છે, પણ તેના ભાગ પાડતાં કશુંયે ઉભો થયો છે. તું દેવથોગેજ
 અહિં આવી ચઢી છે, તો હવે અમને સર્વને તારે હાથેજ અમૃત-
 પાન કરાવ.” ત્યારે પ્રભુ કહે છે—

“વાટે જાતાં ઝગડો બેઠારવો ક્યમ પાલવેરે?
 મૂકો મારગડો મારે આગળ જાવું હવે રે—વાટે જાતાં

લાઈ લાઈની તણ સગાઈ,
 વઢી મરો છો માંડોમાંડિ;

મારા જેવી મન શી રીતે સાચવેરે?—વાટે જાતાં ”

ભગવાને આમ કહીને જરાય સ્પૃહા બતાવી નહિં, એટલે
 દાનવો ઉલટા વધારે વધારે આમ્રહ કરવા શાખ્યા અને હાથ જોડીને
 બોલ્યા, કે—

“હે શુશ્ચિવલ ગોરી અમે તારા શુભામ,

કરાવ તારે હાથે સૌને મુધાપાન.

આ કળશઆખો લે તારે સ્વામીન;

થયા અમે તારી ઈચ્છાને આધીન,

માનુનિ! તારે માટે અંતરમાં છે માન—કરાવ.”

દાનવોનો ત્યારે આવો આગ્રહ દીઠો, ત્યારે ભાવ ખાવા સાથે
ભગવાન બોલ્યા, કે—

“સોંપો તમે આ કામ જે વિશ્વાસ સહુ મારો કરી,
વસન્ત પડે તો’યે પૂઠળથી દોષ નવ દેશે જરી;
મનધાર્યું હું મારું કરું બોલાય નહિ કે’ વાતમાં,
એ શરત હોય કબૂલ તો અધિકાર હું લઉં હાથમાં.”

ભગવાનનાં આવાં વચન સાંભળીને દાનવો બોલ્યા, કે—

“ઓ શાશ્વી તારી શરતો અમારે કબૂલ,
તારા કામમાંહિ ન આવે કદી ભૂલ;
કરીશું તારા બોલપર જન કુરબાન,
કરાવ તારે હાથે સૈને મુઘાપાન.”

દાનવોએ ભગવાનની શરતો કબૂલ કરી. ભગવાન હસવા લાગ્યા:

મનોહર શી મોહનજીની માયા !
બલાલલા જેમાં પડીને લમાયા—મનોહર.
અસુરોએ કળશ અમૃતનો લીધો,
કરી મંદ હાસ્ય હાથમાં લીધો;
પછી મીઠી વાણીથી ઉપદેશ કીધો—મનોહર.

આમ આખો અમૃતનો કળશ ભગવાનના હાથમાં આવી ગયો,
એટલે પાછી મધલાળ વળગાડવા સાર બોલ્યા,

“હવે તમે અહિંયાં ખોટી નવ થાઓ,
બેલા બેલા હાથ મેં ધોઈ આવો;
જુદી જુદી પંગતમાં બેસી જાઓ.”—મનોહર.

ભગવાનનાં વચન સાંભળીને દાનવો ઉતાવળા ઉતાવળા હાથ
મેં ધોવા સાર દોડી ગયા, એટલે શ્રીભગવાને:—

શાળામાંહિ સુગંધી ધૂપ કરાવ્યા,
વળી ઠામ ઠામે દીપક પ્રકટાવ્યા;
પછી શુદ્ધ ઘર્ષને દાનવે દેવ આવ્યા—મનોહર.
આસન નાંખ્યાં દર્ભનાં ડાળા જમણી,
દાનવ બેઠા બેઠા દિશા ઉગમણી;
નચાવે છે નયનથી સૌને રમણી!—મનોહર.
દાનવોને છેક પાસે બેસાડ્યા,
દેવોને તો વેગળા ત્યાંથી કાઢ્યા;
પીનારાના એવા જુદા વર્ગ પાડ્યા—મનોહર.

જેમને નથી પાવું, એમને પાસે બેસાડ્યા અને જેમને પાવું
છે, તેમને છેક વેગળા બેસાડ્યા. દેવ અને દાનવો જ્યાં પોતપોતાની
જગ્યાએ બેસી ગયા, એટલે—

આલ્યા ત્યાંથી કળશ હાથમાં લઈને,
પાવા માંડયું દેવને દૂર જઈને;
દેખે બધા દૈત્ય ઉંચાનીચા થઈને—મનોહર.
રહ્યા સૌ દાનવો આંખે જોઈ,
છતાં મુખે જોલી શકે નહિં કોઈ;
મોહિનીને મટકે પડ્યા સહુ મોહી !—મનોહર.

એમ દાનવો આંખે જોતા રહ્યા અને ભગવાને દેવોને અમૃત
પાવા માંડયું; પણ એટલામાં—

દેવ સ્વરૂપ ધરીને, રાહુ દેવની પંચતમાં પેઠો;
અમૃતની આશાએ, સૂર્ય ચન્દ્રની વચ્ચે જઈ બેઠો.
સાક્ષીભૂત દેવોએ, કપટ વેશની સૂચના જ્યાં આપી;
મૂઠ્ઠી સુદર્શન પ્રભુએ, રાહુનું મસ્તક નાંખ્યું કાપી !

અમૃતની આશાએ દેવનું સ્વરૂપ લઈને રાહુ દેવમંડળમાં બનો-
માનો ધૂસી ગયો, પણ સૂર્યચન્દ્રના કહેવાથી પ્રભુ તેનું કપટ કળી
ગયા અને સુદર્શનથી રાહુનું માથું ઉડાવી દીધું !

રાહુના ધડમાં અમૃત પ્હોંચ્યું નહિં,
 તે પહેલાં તો છેદી નાંખ્યું શીશ જો;
 પણ માથું રાક્ષસનું અમર થઈ ગયું,
 તે પીઠે શશી રવિને રાખી રીસજો—
 મોહનની માયા નવ કોઈ શકે કળી !

એ કેતુ હજી પણ વેર લેવા માટે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાને
 દીવસે ચંદ્ર અને સૂર્યને ગ્રહણ રૂપે પીઠે છે. હવે,

દેવો સઘળા અમૃતપાન કરી રહ્યા,
 કે વિષ્ણુરૂપ ધરતા, વૈકુંઠનાથ જો;
 કળશ લઈને અંતરધ્યાન થઈ ગયા !
 દાનવ સઘળા રહ્યા ઘસીને હાથ જો—
 મોહનની માયા નવ કોઈ શકે કળી !

આ પ્રમાણે બધાં દેવતાઓ અમૃતપાન કરી રહ્યા, કે પ્રભુ
 પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરીને કળશ સાથેજ અંતરધ્યાન થઈ ગયા !
 આ પ્રમાણે:—

સાગર મથન શ્રમ સર્વ દાનવ દેવને સરખો થયો,
 ફલપ્રાપ્તિમાંહિ લેઈ બહુ મોટો ઉભય વચ્ચે રહ્યો;

પ્રભુ ચરણ શરણ પ્રતાપથી ફળ દેવતાઓને મળ્યું,
 મિથ્યાભિમાની દાનવોનું કાંઈ નવ અંતે વળ્યું.
 નિજ દેહ પુત્રાદિક અર્થે કર્મ માનવીઓ કરે,
 પણ લેહ દષ્ટિથી કરેલાં કર્મ સૌ મિથ્યા કરે;
 'મૂળમાંહિ જળસિંચન કર્યાથી વૃક્ષ જ્યમ પોષાય છે,
 સમદષ્ટિ રાખે સર્વમાં ફળપ્રાપ્તિ તેને થાય છે.

(ધૂન)

ધન ધન જગન્નાથ જગરાયા;
 ધન ધન મોહન તારી માયા.

શાન્તિ:

શાન્તિ:

શાન્તિ:

સમાપ્ત.

શ્રી ખડાયતા મુદ્રણ કલા મંદિર ત્રાયપુર, અમદાવાદ:

